

Németország „bazárgazdasága”

Az IFO német gazdaságkutató intézet tanulmánya megállapítja, hogy a német gazdaság sikeres az ipari termelés egyik csoportjában, a végső felhasználókhöz közeli és nagy szellemi értékű termékek kibocsátásában, erre alapozva jelentős az aktívum az ország kivitelében. A viszonylag drágán termelő német ipar ugyanakkor a viszonylag nagy munkaintenzitású részegységek és alkatrészek gyártását mind nagyobb arányban engedi át más országoknak. Kimutathatóan romlott a foglalkoztatási helyzet emiatt is, pl. ipari üzemeket zártak be, megnőtt a munkanélküliek száma, a befektetők alacsonyabb bérű országokba (nem Németországba) telepítik újabb kapacitásaikat.

Tárgyszavak: foglalkoztatás; bérrendszer; jövedelemrendszer; munkaerőköltség; versenyképesség; kiszervezés; versenyhelyzet; fenntartható fejlődés.

A tényezőköltségek nemzetközi alakulása

Kétségtelen, hogy a német gazdaság erőssége a dinamikus fejlődő kivitel, azonban ez csak csekély hatást fejt ki a belföldi munkaerőpiacra. Nehezen valósítható meg a rugalmas átcsoportosítás, a német szociális piacgazdaság és a bértárgyalásokra vonatkozó jogszabályok kemény korlátai miatt. Szigorú törvényszerűségek húzódnak a viszonylag drága belföldi munkaerőből is eredő munkanélküliség mögött. A munka világának a német gazdaságban történelmileg kialakult méltányossági szempontjai nem érvényesíthetők a nemzetközi piacon, pl. a lengyel vagy a kínai munkaerőköltségekkel folytatott versenyben.

Az előző század első felében fejtette ki Heckscher és Ohlin a tényezőköltségek nemzetközi kiegyenlítésének törvényszerűségeit. Az áruforgalomban részt vevő országokban a bérek és a tőkehozamok (tendenciaként) közelítenek egymáshoz, és ez a kiegyenlítődési törvény századunkban is érvényesül. A mind globálisabbá váló termelési folya-

matban ezek a kiegyenlítődések világméretűvé szélesednek. A fejlett ipari államok esetén ez a kiegyenlítő hatás általánosan elismert.

Újabban a piacgazdaságra áttérő közép- és kelet-európai országok, valamint az ázsiai feltörekvő gazdaságok adatai is a kiegyenlítődés irányába mutatnak. Új fejlemény, hogy az embereknek a nemzetközi munkamegosztás gyors kiterjesztéséhez nem kell az országok, földrészek között vándorolniuk, mint a huszadik században. Az emberek kivándorlását, áttelepülését felváltotta a tőke szabad áramlása. A drágább nyugat-európai, amerikai vagy japán termelőhelyek feladatait pl. lengyel, cseh és más alacsonyabb bérű országok veszik át. Sokféle ismeret és termelőeszköz lépi át az országhatárokat, erősítve a szakosodást a beszállító olcsóbb országokban.

Az ilyen módon világméretűvé szélesített munkaerőpiacon a bérek szükségképpen közelítenek egymáshoz. A bérszínvonal közelítésére vezet, hogy a munkaerő-kereslet a drágább bérű országban csökken, és a viszonylag olcsóbb bérű beszállító országokban ennek megfelelően nő. A tényezők kiegyenlítődésének folyamatát segíti, hogy a technológiai ismeretek szabadon terjedhetnek a jelenlegi viszonyok között. Rendszerint a gazdagabb ipari országok szakosodnak a nagy tőkeigényű javak előállítására, és főleg az olcsó bérű országoknak engedik át a nagyobb munkaigényűeket.

Itt az állóeszközök mellett a humántőke országok közötti színvonalkülönbségének is fontos szerepe van. Tovább erősíti a bérkiegyenlítődést, hogy meghatározott beruházásokat az olcsóbb bérű országokban előnyösebb megvalósítani. Emiatt kevesebb új kapacitás lép be a fejlettebb országokban, és ezek munkaerőpiacán tovább csökken a kereslet. Az olcsóbb bérű országokban viszont új munkahelyek keletkeznek a külföldiek (itt gyorsabban megtérülő) beruházásaival.

Ez a nemzetközi méretű kiegyenlítődési tendencia elvileg lassítható mind újabb műszaki eredményekkel. A német gazdaság is sok védett találmányt, technológiai ismeretet alkalmaz. A gyakorlatban azonban az ismeretek nemzetközi áramlása egyre gyorsabb, nem tarthatók sokáig az országhatárok között a munkahelyteremtő ismeretek. Bővül a nemzetközi licenckereskedelem. Figyelemre méltó ezzel kapcsolatban, hogy a fejlett iparú országok összes találmányértékesítésének több mint a felét 3 ország adja a nyolcvanas évek óta: az USA, Japán és Németország. A szabadalom, know-how német vagy japán tulajdonosait semmi sem akadályozza abban, hogy a gyártási jogokat olcsóbb bérű, a beruházásokat fogadó országoknak értékesítsék.

A „zsilipnyítás” hatása a színvonalkülönbségekre

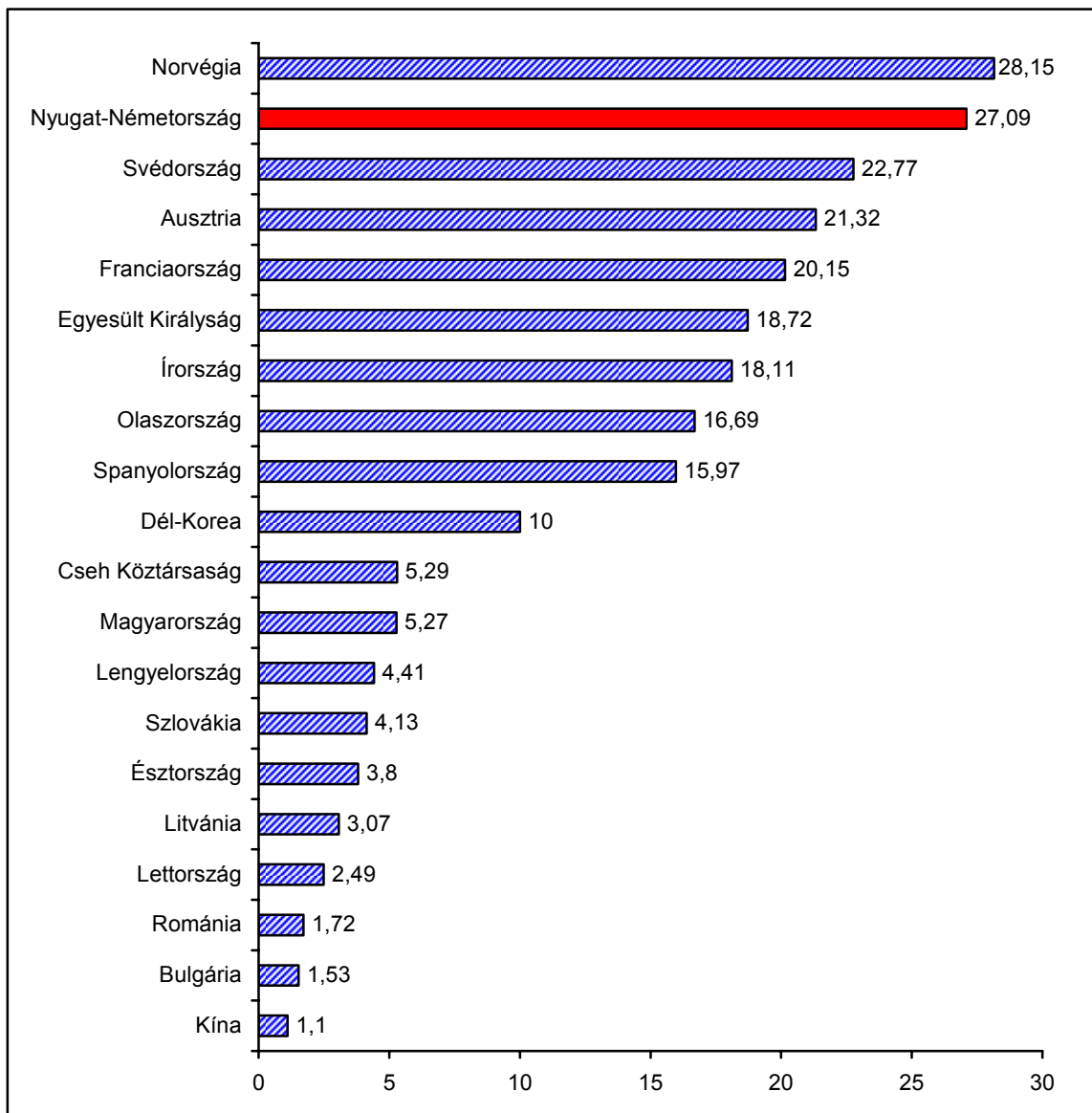
A nyolcvanas évek vége óta új helyzet alakult ki Európában, az egykori tervgazdaságú országok is áttértek a piacgazdaságra. A német iparnak bizonyos területeken termelékenységi előnye van, ami fenntartható lenne pl. a francia vagy spanyol versenytársakkal szemben. Az is tény, hogy a mind újabb technológiai eredmények elterjedésének hatására fokozatosan csökken a cseh vagy a magyar iparhoz képest egykor megmutatkozó jelentős színvonalkülönbség. A dinamikusan fejlődő ágazatokban (pl. a kelet-európai autógyártás területén) igen gyors a termelési tényezők kiegyenlítődése, azonban a térség egészében ez eddig még nem következett be.

Ezt a kiegyenlítődési folyamatot szemléltetheti két eltérő vízszintű tárolótér, amely között zsilip van, és azt hirtelen megnyitják. Elkerülhetetlen a gazdaságban is, hogy az egykori tetemes színvonalkülönbségek belátható időn belül csökkenjenek. A zsilipes hasonlat azzal egészíthető ki, hogy a német és a kelet-európai gazdaság közötti kiegyenlítődést sok körülmény gyorsítja.

Az előbbi (magasabb) oldalon „megcsapolás”, az utóbbin viszont „táplálás” érvényesül, pl. a külföldi befektetők döntései és a saját intenzív technológiai fejlesztések következtében. A német ipar által rendelt fontosabb beszállítások műszaki színvonalát közelebbről vizsgálva igazolható, hogy az olcsóbb bérű kelet-európai országok számára elsősorban nem a munkaigényes tömegáruk a vonzóak, hanem a nagyobb kutatási, fejlesztési igényű termékek előállítására.

A teljes kiegyenlítődéssel az említett országcsoporttal azért nem következhet be, mert a német telephelyekre sok olyan tényező jellemző, amely nem fordul elő a versenytársaknál. Tartósan megmarad bizonyos bértöbblet pl. a működtetett infrastruktúra, a történelmileg kialakult jogrendszer, a felhalmozott technológiai és egyéb ismeretek alapján.

A német termelési tényezők színvonala jobb, pl. a kelet-európaihoz képest átlagosan 5–7-szer. Az előny indokolhat ennek megfelelő bérkülönbséget is, azonban ez kockázatos is lehet. Ha ugyanis a kezdeti színvonalkülönbség rohamosan csökken, de a bérek közötti eltérések aránya eközben alig változik, akkor mind nehezebb megtartani a német munkahelyeket. Hasonló összehasonlítások tehetők a kínai és a német termelési tényezők, valamint bérek között, természetesen lényegesen nagyobb (pl. 25–27-szeres) eltérés mellett. A nyugatnémet tartományokban 2003-ban óránként mintegy 27 euró, Magyarországon 5,27 euró, Romániában 1,72 euró, Kínában 1,10 euró volt a munkaerőköltség (1. ábra).

1. ábra A munkaerő egy órára jutó átlagos költsége az iparban, az országok rangsorával, 2003 (euró/h)

A felzárkózási folyamat európai tapasztalata

A portugál és spanyol órabérek alakulását elemezve, az Európai Unióhoz 1986-ban csatlakozó két dél-európai ország az 1985. évi nyugatnémet órabérek 21%-át, illetve 60%-át érte el, ami a jelenlegi cseh, lengyel, szlovák bérelmaradásnál lényegesen kisebb volt. Nem egyértelmű, hogy a konvergencia ezután várható európai folyamata, annak a sebessége milyen hatással lesz a német gazdaságra, ezen belül a mun-

kaerő-keresletre. Az ún. szigma-konvergencia üteme a nyugat-európai országokban a hetvenes évektől napjainkig átlagosan évi 1% volt, így a bérkülönbségeket mintegy 60 év alatt lehet megszüntetni. Vannak modellszámítások, amelyek a kelet-európai országok felzárkózására évi 2%-os ütemet feltételeznek.

Ilyen kiinduló paraméterű modellszámítás szerint 2020-ban a nyugatnémet bérek mintegy 39%-a, 2030-ban a fele érhető el. Ez egy teljes nemzedék aktív idejének felel meg, és 2030-ban csak ott tartanak a kelet-európai országok, ahol a dél-európaiak 1985-ben, a csatlakozásuk előtt. Elvégezték a modellszámítást a kínai béröltségekre is, eszerint a felzárkózás évi 2%-os sebessége esetén 2020-ban a nyugatnémet színvonal 34%-át, 2030-ban 46%-át érnék el, az 50%-os szintre 2034-ig kellene várni.

Önmagában kevésnek tűnhet 1%-os, illetve 2%-os konvergencia-sebesség, de ezeket a szokásos mértékekkel kifejezve az előbbi a kelet-európai országok átlagosan évi 5,5%-os, az utóbbi a kínai gazdaság évi 11%-os fejlődése esetén valósulhat meg. Az Európai Unió előrejelzése szerint az újonnan csatlakozott országok várható gazdasági növekedése 4,9, 4,5 és 4,4% a 2004–2006 időszak éveiben (súlyozott átlagként). Mindez nem valószínűsíti, hogy a bérek felzárkózásának üteme eléri azt, amit a modellszámításokkal meghatároztak.

A fejlett országok lehetőségei

Ezekre a viszonylag lassú kiegyenlítődési folyamatokra a gazdaságpolitikának megfelelő választ kell adni a fejlettebb országokban. El kell ugyanis kerülni mindazokat a káros következményeket, amelyek a bérköltségek vázolt eltéréseiből, hosszú évtizedekig adódhatnak. A fejlettebb nyugat-európai országok ágazati átrendeződése akkor valósulhat meg, ha nem akadályozzák a tényezők elkerülhetetlen nemzetközi kiegyenlítődését.

Tendenciaként érvényesül, hogy az ipari országok fokozatosan leépítik a viszonylag munkaigényes termelő tevékenységeket, mivel a nemzetközi bérversenyben ezek jövedelmezősége már nem kielégítő. Ennek a folyamatnak a másik lényeges jele, hogy az eszközigenyes termelő tevékenységek arányát növelik, ami bizonyos mértékben enyhítheti a külföldiek kisebb béréből ered nyomást, de azt nem szüntetheti meg.

Nagyon fontos, hogy a felfuttatott eszközigenyes termelés milyen pótlólagos munkalehetőségeket teremt a gazdaságban, milyen mértékben képes ellensúlyozni a leépülő (már nem versenyképes) kapacitások

miatti tömeges elbocsátást. Egységnyi kibocsátás munkaigényét tekintve a fejlődőképes, eszközigenyes ágazatokban rendszerint kevesebb az álláslehetőség, mint ami a megszűnő üzemeket jellemzi.

A csúcstechnika kevésbé előnyös a foglalkoztatásra, mint a kevésbé automatizált („hagyományos”) technológia, amit felvált. Mindez több országban hatással van a bérszínvonal alakulására is, vannak ágazatok, amelyekre csökkenő tendenciájú átlagkereset jellemző. A bérek csökkenő irányzata a német gazdaságban csak elvétve fordul elő. A németországi bérek az utóbbi három évtizedben úgy nőttek, hogy egyidejűleg a munkanélküliek száma is megnőtt.

Rendes piaci körülmények között a munkaerő túlkínálata leszorítaná a béreket, azonban a tömeges és növekvő munkanélküliség mellett ilyen tendencia nem mutatkozik. Viszonylag merev a német munkaerőpiac, alig reagál a globálissá vált gazdaság erőteljes hatásaira. Nem könnyű a kialakult ágazati, illetve foglalkoztatási szerkezet változtatása. A munkaerőmozgás kemény akadályokba ütközik az országban. Vannak egyszerű munkák, amelyekben a piaci egyensúlyhoz tartozó bérszintet messze meghaladó az elérhető német bér. Ez az egyensúlyhiány viszont súlyos gondokat okoz a nemzetközi béerversenyben, a telephelyek közötti vetélkedésben.

Egy zárt gazdaságú országban, ahol nem jelentős a külkereskedelem, elvileg adódik egy „természetes” bérszint. Ezt meghaladó bérek itt is munkanélküliséget okozhatnak. Ahhoz, hogy ebben a modellgazdaságban (minden foglalkozást tekintve) teljes legyen a foglalkoztatás, a piac által nem realizálható magasabb bérek leszorítása következne be. A valóságos gazdaságok viszont nyitottak, és mind erőteljesebb nemzetközi bérleszorító hatások érvényesülnek. Amelyik fejlett gazdaság nem képes alkalmazkodni a nemzetközi béerversenyhez, annak tömeges munkanélküliséggel kell számolnia.

Kettős hatása lehet annak, ha egy fejlett ország munkaerő-igényes ágazatai a globálissá váló termeléshez alkalmazkodva túl gyorsan leépülnek. Elkerülhetetlen, hogy a piaci árak a vevőkre hárítsák át a megnövekvő termelési költségeket. Másrészt a mértéken felüli bérek miatt az országot kerülik a befektetők, a munka termelékenységére ennek hatására csökkenhet.

A külföldi beszállítások és a bérszínvonal kapcsolata

Nyitott és viszonylag magas bérű gazdaság úgy igyekszik alkalmazkodni a globálissá váló termeléshez, hogy meghatározott technológiákat

külföldre telepít, azzal a céllal, hogy ott olcsóbban gyártathasson részegységeket, alkatrészeket. Ez a befektetési stratégia egyrészt jelentősen csökkentheti a drágán termelő országban a már meglévő ipari munkahelyek számát. Másrészt alig létesítenek ott újabb munkahelyeket. A stratégia hozhat ugyan üzleti eredményt az olcsóbb külföldi beszállítások nagy hozamai révén, azonban azok egy részét felemésztik a fejlett országban maradó egyszerűbb munkákért fizetendő túl magas bérek.

Ez a kalkuláció a gyakorlatban nagyon összetett. Nem adható általános érvényű válasz arra a gazdaságpolitikai jelentőségű kérdésre, hogy a német gazdaság szempontjából a külföldiek beszállításainak felduzzadása előnyös vagy hátrányos. Lássuk a meghatározó tényezőket!

A munkaerő költsége Németországban óránként 27 euró, ehhez képest a svédeknek 4–5 euróval, a briteknek 8 euróval, franciáknak 7 euróval, az osztrákoknak 6 euróval kevesebbet kell fizetni, az ír munkaerő óránként 9 euróval olcsóbb.

Három évtizedes bértárgyalási folyamat eredményeként alakult ki ez a bérrangsor, már aligha lenne hatásos, ha néhány évig mértéktartóbbak lennének a németországi szakszervezetek bérkövetelései. Nem az évenkénti béremelkedés, hanem a kialakult bérszínvonal dönti el végső soron a munkahelyek sorsát.

A nemzetközi béerversenyben ma már azzal is számolni kell, hogy a kínai, lengyel és más olcsóbb bérű régió is elszívhat befektetéseket, megrendeléseket a sokkal drágább német üzemektől. Úgy fogalmazható meg helyesen a kérdés, hogy a német munkavállalók milyen bérszínvonalra minősíthető nemzetközi összehasonlításban versenyképesnek. A vizsgálatban figyelembe kell venni az olcsó bérű országok felkészültségét, világkereskedelmi szerepét, a külföldiek beruházásaiból eredő gyorsabb fejlődési lehetőségeiket.

A versenyben szerepet kap, hogy az említett órabérrel milyen mennyiségű terméket állítanak elő az egyes országokban. Rendszerint a ténylegesen dolgozók bére és termelékenysége alapján számítják a darabbért. Módszertani alapkérdés, hogy miként vehető figyelembe a nemzetközi versenyképesség elemzésében azok nulla termelékenysége, akik éppen a túl magas bérek miatt nem jutnak munkához. Kimutatható, hogy ez az egységnyi kibocsátásra jutó bér (a darabbér) ugyancsak kedvezőbb az említett országokban, bár a termelékenységük bizonyos mértékben elmarad a német üzemek átlagától.

A kevésbé képzett munkaerő és a szociális piacgazdaság juttatásai

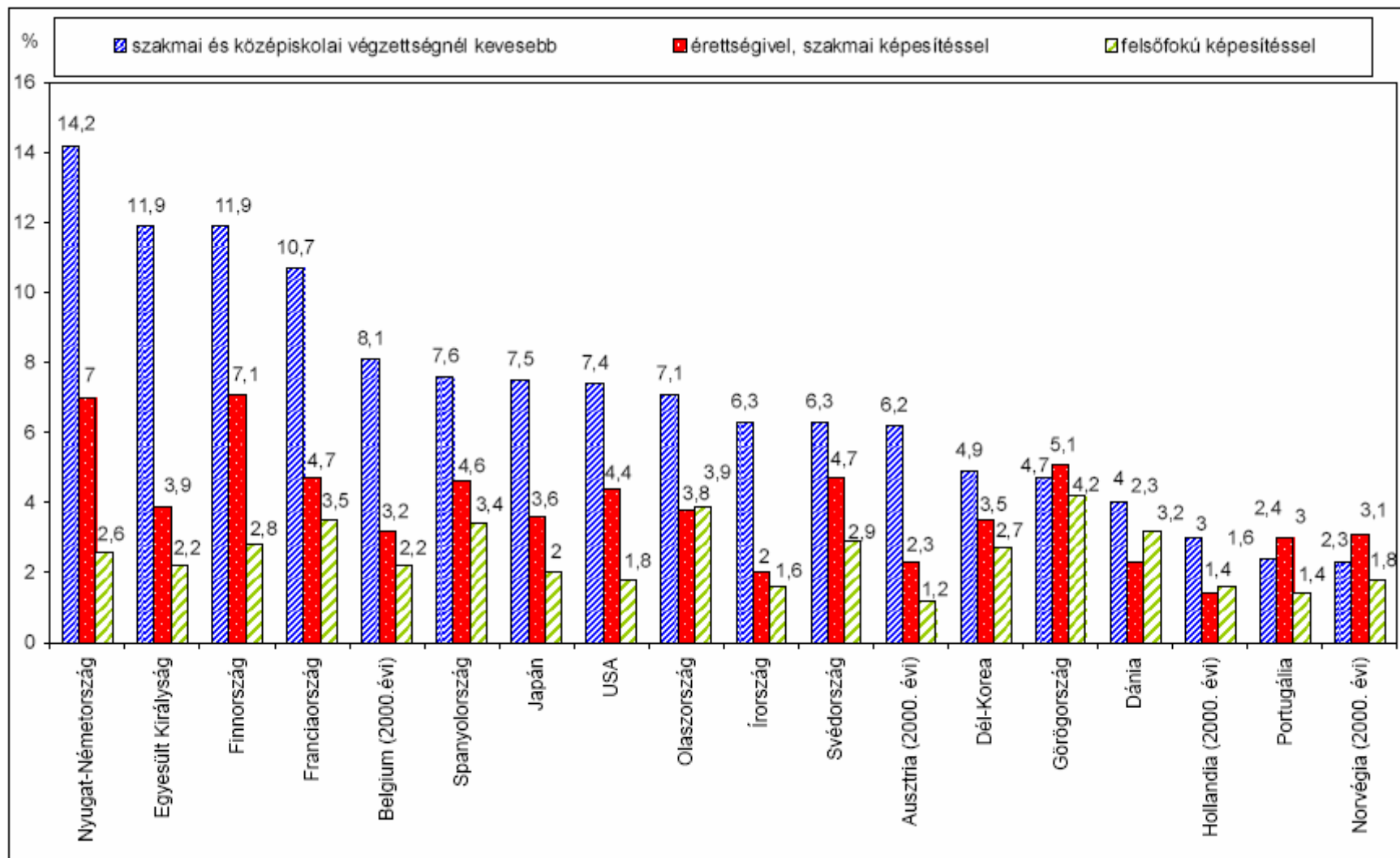
A bérek merevségének lényeges oka a német szociális piacgazdaságban megvalósult ellátási rendszer. Jogszabályok szerinti juttatás érhető el termelő tevékenység nélkül, ilyenben részesülnek a munkanélküliek, a karkedvezményes nyugdíjat igénybe vevők, a szociális segélyezésre jogosultak stb. Ezek az ellátások hatással vannak a németországi munkaerőpiacra, valamint a magángazdaság bérvizonyaira. Olyan tendencia mutatkozik ezek alapján, hogy a legalacsonyabb képzettségűek körében a legnagyobb arányú a munkanélküliség.

A jogszabályok megszabják, hogy legalább milyen összegű a szociális segély, illetve a munkanélküliek juttatása. A juttatás összege nem függ attól, hogy az egyes személyek milyen termelékenységgel lennének foglalkoztathatók. Szemléltesse az ehhez igazodó béralkuk menetét egy olyan tangóharmonika, amely az említett társadalmi ellátásokhoz rögzített az alsó szintjével. A németországi munkavállalók a béralkukban ehhez képest igyekeznek a minél kedvezőbb bérszintet elérni, különben érdemesebb otthon maradni.

Végeredményben olyan túlhajtott bértételek alakulnak ki, amelyek felduzzasztják bizonyos foglalkozások munkanélküliségi arányát. Az összes foglalkoztatottnak 16%-a alacsony képesítésű, azonban a németországi munkanélküliek 40%-a kerül ki ebből a kategóriából. Még kedvezőtlenebb a helyzet a huzamosabb ideje munkanélküliek körében, a rendszeres munkától elszokottak több mint fele a kevésbé képtettekhez sorolható (2. ábra).

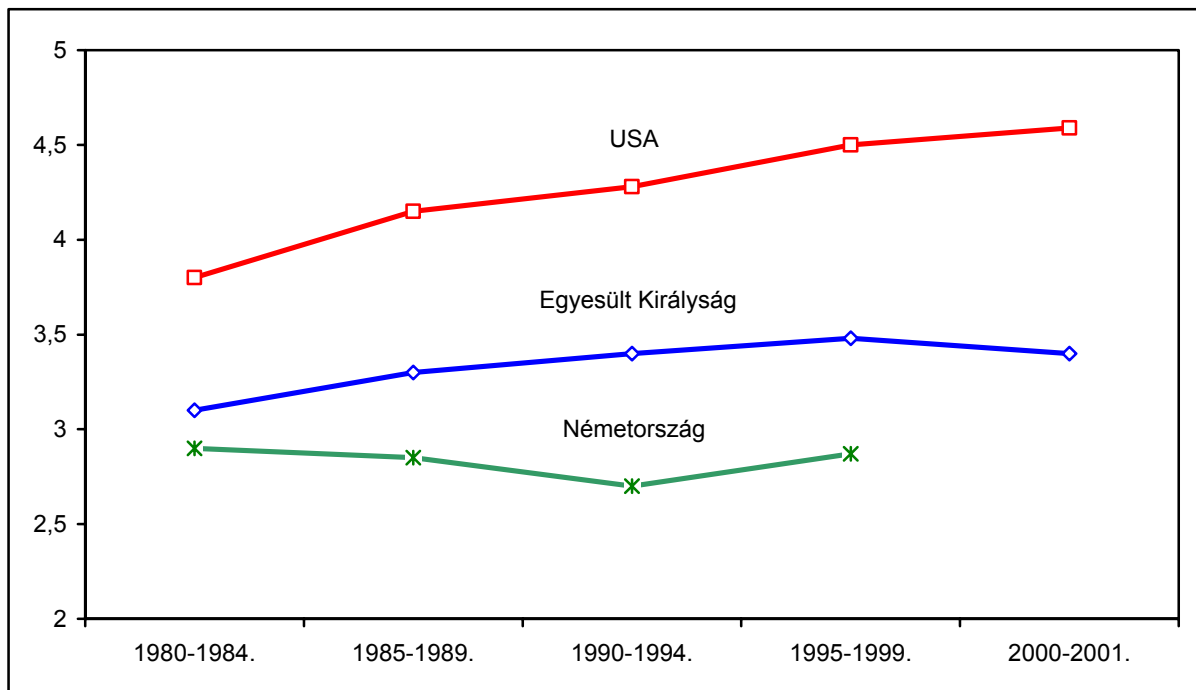
A társadalmi juttatások szerepét a következő tények szemléltetik. Hivatalos számítások szerint egy négytagú német család összes elérhető havi szociális juttatása országosan 1539 euró (a nyugati tartományokban 1560, a keletiekben 1421 euró). A 2004. évi nettó bér és kereset országosan havi 1470 euró volt (a részmunkaidőben alkalmazottakkal együtt).

A kialakult munkanélküli-ellátást, családi pótlékot figyelembe véve csak óránként 5 euróval keres többet a semmilyen munkát nem végzőknél egy nő, egyedüli kereső, két gyerekkel, ha teljes munkaidőben havi 155 órát teljesít a nyugatnémet üzemben. A példa szerinti munkavállaló bruttó bére óránként 18,42 euró, a munkaadója viszont (a járulékokra tekintettel) óránként 22,28 euró személyi költséggel számol. A német szociális ellátások által megszabott bérminimum eszerint a svéd bérszinthez közeli, a személyi költségek országos átlaga ezt jóval meghaladja, eléri az óránként 27 eurót.

2. ábra A 30-44 éves munkanélküli férfiak aránya, képzettségi szintek és országok szerint, 2001

Az említett társadalmi ellátások átlagos mértékeinek négyszeres növekedése úgy következett be 1970 és 2000 között, hogy a nettó bérek, keresetek átlagos mértéke csak háromszorosára nőtt. A bérskála „szét-húzottsága” jellemezhető a bruttó kereset legfelső és legalsó tizedébe tartozók átlagos értékeinek (a decilisek) hányadosával. A 3. ábra a német bérskála két évtizede csaknem változatlan színvonalkülönbségét a brit és az USA-mutatók alakulásával veti össze.

3. ábra Az USA-ban, a brit és a német gazdaságban teljes munkaidőben alkalmazásban állók körében a bérskála felső és az alsó tizedének (decilisének) aránya, 1980–2001

Az angolszász bérekre növekvő differenciálódás jellemző, és eleve nagyobbak a decilisek közötti arányok. Indokoltnak tekintve a bérek felső decilisére kialakult németországi szintet, a béreloszlás alsó decilisébe tartozóknak a jelenleginél kevesebbet kellene keresniük ahhoz, hogy a kevésbé képzettek munkahelyei a nemzetközi bérversenyben megtarthatók legyenek.

E gondok ellenére változatlanul fenntartható a mértékadó német gazdasági vállalkozások nemzetközi versenyképessége, és az ország gazdasága sem veszett előnyös pozícióból. A bérszintek közötti nagy különbségre alapozott külföldi beszállítás vesztesei között azonban nagy

számban vannak német kis- és középvállalkozások. Akik a vázolt gondok miatt valóban versenyképtelenek lettek, azok a németországi munkanélküliek, mert túl magas lenne a nekik fizetendő bér ahhoz képest, amit teljesítenének.

A „bazárgazdaság” és az exportteljesítmény kapcsolata

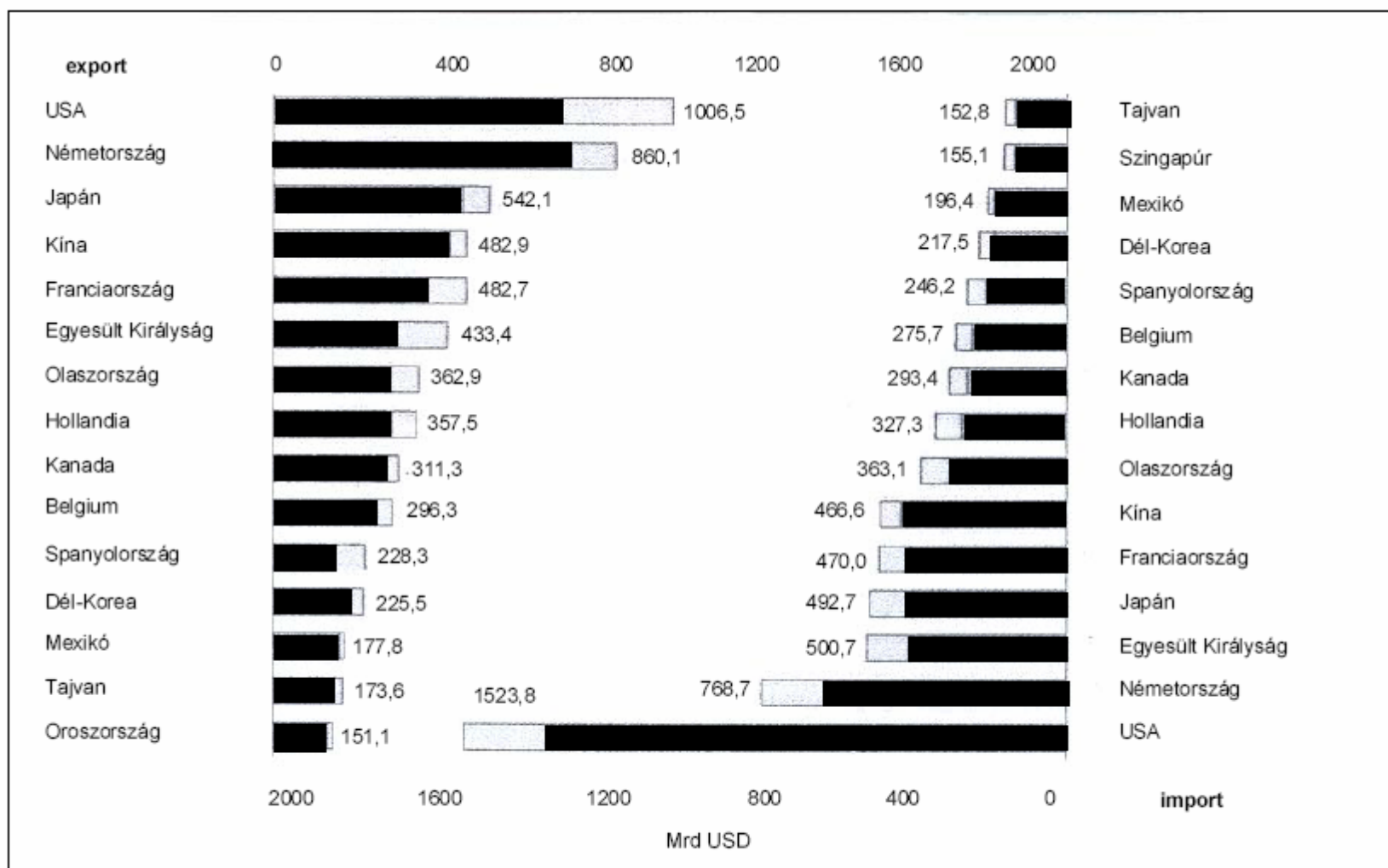
A 4. ábra az áruk és szolgáltatások nemzetközi forgalmának 2003. évi értékét hasonlítja össze országok szerint. Kérdés, hogy a kiemelkedően nagy német exportteljesítmény miként függ össze a munkaerőpiac előbbi gondjaival. Egyesek a gyenge belföldi keresletre vezetik vissza a munkanélküliséget. Ezekre a kérdésekre a reformokat támogatók, valamint azok ellenzői eltérő válaszokat adnak.

A milliárd dollárban kifejezett áruexportban a német gazdaság megelőzi ugyan az USA-t (a felértékelődött euróból is eredően), azonban (az ábrán világosabb mezőkkel ábrázolt) szolgáltatások bevételével együtt az exportálók nemzetközi mezőnyében Németország a második. A 2004. évi összes német kivitel 1046,4 Mrd USD, a német import 898,2 Mrd USD (átlagos árfolyamokkal számítva). Az USA megfelelő 2004. évi külkereskedelmi adatai: 1146,1 és 1763,9 Mrd USD.

Ezek az exportteljesítmények nem vonhatják el az elemzők figyelmét arról a tényről, hogy Németországban több mint kétmilliárd munkórának megfelelő volt 1995 és 2004. között az iparban foglalkoztatottak munkaidejének csökkenése. Az összes többi nemzetgazdasági ágban a csökkenés sokkal kisebb. A 2000. évi munkamennyiségekkel számítva kerekén 1,3 millió teljes munkaidős munkahelynek felel meg ez a csökkenés. A teljes foglalkoztatott állományhoz képest 3,7%-nyi a munkahelyek számának nettó csökkenése. A többi gazdasági ágban viszont nem létesítettek olyan munkahelyeket, amelyek alkalmazhatták volna a német iparból elbocsátottak milliós seregét.

Tény, hogy a német ipar a teljes gyártási folyamat korábbiaknál kisebb részét teljesíti, kevesebb munkaráfordítással, és ennek egyik fő oka a külföldi beszállítások arányának bővülése. A nagyobb termelékenységű szint javítja a technológiák és termékek nemzetközi versenyképességét, a német export lehetőségei is kedvezőek. Sok esetben éppen az említett külföldi beszállítások nyitnak újabb exportpiacokat, javítják az értékesítés eredményeit.

Az IFO tanulmánya azért nevezi „bazárgazdaságnak” a kialakult globális munkamegosztást, mert sok esetben máshol jelenik meg a valószínűségi termelési folyamat, mint ahol a külkereskedelmi statisztika kimu-

4. ábra A kivitel és a behozatal, a 15 legnagyobb értékkel, 2003 (Mrd USD)
(sötét mezők: áruk; világos mezők: szolgáltatások)

tatja. Lipcsében szerelik a Porsche Cayane gépkocsikat, ezeket főleg az USA-ba exportálják, a német árukivitelben elszámolva. A valóságban viszont e termék termelési értékében 88% szlovák iparvállalatok beszállításának aránya.

A német autógyár nem érhetne el ilyen kimagasló üzleti eredményt, ha nem importálna saját tervezésű termékéhez külföldön gyártott alkatrészeket, főegységeket a németországi munkaerő foglalkoztatása helyett. A Volkswagen Golf ára kereken 17 ezer euró, de ha Németországban gyártanák minden alkatrészét, több mint 32 ezer euró lenne a termelés költsége. Ilyen megfontolásokból az Audi motorjait Magyarországon gyártják, és az anyavállalat németországi törzsgyárában szerelik be azokat a kész autókba. A német külkereskedelem más értékes exportcikkek esetén is jórészt ezzel a „bazár” szemlélettel szerez jövedelmet. Az jellemzi a bazárt, hogy a másoktól kedvező áron beszerzett árukat adja tovább, a piacon ismert, keresett márkához fűződő tetemes felárral.

Miként részesedik a kedvező exportteljesítmény hozamaiból a német gazdaság egésze

Mélyebb elemzést érdemel, hogy a bazárnak megfelelő értékviszonyok megtisztíthatók a mások által létrehozott jövedelmek torzító hatásától, ha nem a kivitel teljes értékét, hanem csak az export által létrehozott hozzáadott értéket tekintjük hazai teljesítménynek. A német gazdaság igazi versenyképességét az jelzi, hogy az évek során hogyan alakult az exportból származó hozzáadott érték aránya a nemzetgazdaság egészének teljesítményében.

A német Szövetségi Statisztikai Hivatal jelentése azt a megállapítást tartalmazza, hogy a német exportban megtestesült bruttó hozzáadott érték átlagosan évi 6,1%-kal nőtt 1995 és 2002 között, és ez sokkal gyorsabb fejlődés, mint ami a GDP-re jellemző ebben az időszakban. Az is következik a statisztikai táblákból, hogy a kivitel által indukált importnak az egységnyi exportértékre jutó volumene 1991. óta gyorsan nő, ezzel összefüggésben zsugorodott a németországi termeléssel létrehozott hányad. Végső hatásában azonban olyan gyorsan bővült a német kivitel, hogy a belföldi hozzáadott érték volumene is nőtt az exportteljesítményben. Az export által képviselt jövedelem a német gazdaságban a GDP 1991. évi értékének 17,9%-át, 2002-ben 20,8%-át adta.

Ezek az adatok azonban keveset árulnak el arról, hogy miként alakul Németország (és főleg a béreinek) versenyképessége a globálissá váló termelésben. Abból az ismert összefüggésből érdemes levezetni a

választ, hogy a nemzetközi szakosodás fájdalmas szelekciókkal is jár. Az egyes országokban egyaránt előfordulnak az átlagosnál gyorsabban és annál lassabban fejlődő ágazatok, tevékenységek. Az is megfigyelhető, hogy a zsugorodó (stagnáló) területekről bizonyos erőforrásokat szabadítanak fel a gyorsabban növekvők térhódításához. Ennek egyik mértéke, hogy milyen irányban és mennyiségben csoportosítanak át termelési tényezőket (tőkét, munkát) a fejlődő ágazatokban létrehozott hozzáadott értékhez.

Egy vizsgált országban rendszerint fokozatosan csökken az olyan ágazatok kibocsátása (aránya), amelyek alulmaradnak az importált javakkal vívott nemzetközi versenyben. Ezzel párhuzamosan lehetőség szerint növelik a kibocsátást a növekvő export hatására ott, ahol nemzetközi összehasonlításban komparatív előnyök érhetők el. A strukturális átalakulás folyamata arra vezet, hogy rendes körülmények között az export által indukált hozzáadott érték bárhol gyorsabban növekszik, mint a GDP.

Jobban kimutathatók a globálissá váló termelés igazi hatásai, ha az elemzésben nem a nemzeti számlák ágazati elhatárolása szerepel, hanem a teljes termelési láncot alkotó részek szerinti bontás. Az autógyári példát felidézve belátható, hogy a végszerelést követő áruexportban jelenik meg a megelőző termelési szakaszok eredménye. Bármelyik országban is végzik a beszerzett alkatrészek és részegységek gyártását, ezt a tételt a német GDP exportelszámolása mutatja ki, ez magyarázza az említett ütemkülönbséget.

Mélyebb elemzés arra is rávilágít, hogy – az árutermelő tevékenységek mellett – ez a „bazár” is igényel speciális hozzáadott értéket. Az is termelési tényezőt igényel, hogy a szakosodott termelők nemzetközi kooperációja zavartalan legyen. Nagy értékeket érint ez a szervezés, pl. az USA külföldi leányvállalatai hatszor akkora kivitelt teljesítenek, mint az amerikai anyacégeik, a német érdekeltségek esetén több mint kétszeres ez az arány. A kilencvenes évek elejéhez képest több mint négyszeresére nőtt a multinacionális német vállalatok külföldi beruházásainak állománya (a 2002. évi záró állomány 650 milliárd euró).

Azt is érdemes elemezni, hogy az exportban megtestesült hozzáadott érték egységnyi (1%-nyi) növekedése Németországban miért jár az export mennyiségének 1,36%-os növekedésével. Ez a rugalmassági tényező a bazár-hatást úgy fejezi ki, hogy az ország nemzetközi szakosodása az átlagost meghaladó ütemű. Az export érdekében a termelési tényezőkből többet kell felhasználni, és ehhez képest a belföldi rendeltetésű termelésre kevesebb erőforrás jut. Az export érdekében lekötött több-

lettényezőket eszerint más termelő tevékenységektől vonják el, azokra kevesebb jut mind a pótlólagos tőkéből, mind a többletmunkából.

A teljes nemzetgazdaságot tekintve állapítható csak meg nemzetközi összehasonlításban, hogy az itt erősségként bemutatott német exportteljesítmény összhatásában mivel jár. Egy növénytermelő gazdaság példája szemlélteti, hogy az adott évben kimagasló terméseredmény (pl. árpából) önmagában nem minősíthető, hiszen ennek az lehet az ára, hogy más növénykultúrára (pl. a rozsra) kevesebb földet, tőkét és munkát használtak fel. Amikor ugyanis a versenyképes termelők növelik az exportlehetőségeiket, elsőként, azt vizsgálják, hogy miként javítható meglévő kapacitásaik kihasználása. Mérlegelik azt is, hogy hol érdemes bővíteni a termelést: belföldön vagy külföldön.

A konjunkturális fellendülés időszakában a munkanélküliek közül is válogathatnak pótlólagos munkaerőt, a tartós piaci terjeszkedés új üzemek létrehozását is indokolhatja. A növekvő export által igényelt pótlólagos erőforrások azonban csak más termelési feladatokról csoportosíthatók át, így azoknak kevesebb marad. Többnyire reménytelen vállalkozás az évekkel korábban leépített németországi kapacitás, bezárt üzem újraélesztése, és ezért az olcsóbb külföldi beszállítás mellett döntenek, ennek várható gazdasági többlethozamát is vonzóbbnak minősítve a német munkaerőnél.

A munkanélküliség leküzdésének esélye

Ott alakul ki a munkanélküliség, ahol többen keresnek munkát, mint ahány betöltetlen munkahely van. A nemzetgazdaság egészét tekintve a munkaerő ára a döntő abban, hogy milyen a munkaerő kereslete. Egyes meglévő kapacitásokat nem érdemes túl drágán működtetni, és egy fedezeti ponton túl nem mutatkozik hajlandóság új termelő telephelyek kialakítására az országban. A munkaigényes korábbi technológiákat érdemes eszközigényesebb, termelékenyebb újakkal felváltani, és ez is növelheti a munkanélküliséget.

A vállalkozók előnyben részesíthetik (a gépesítés, automatizálás belföldi fejlesztési változataival összevetve) a külföldi beszállítást is, az olcsóbb bérű országokból. Mit tehet az állam a munkanélküliség mérséklése érdekében? Ha (a költségvetés eladósodása árán) vevőként lép fel, azzal bizonyos konjunkturális javulást érhet el, de közép- és hosszabb távon ebből többletmunkahely nem keletkezik belföldön.

Ebben az összefüggésben óvatosságra int a keletnémet tartományokban az előző évtizedben megvalósult állami keresletélénkítés kime-

nete. A nyugatnémet vállalatok átutalásai és itteni jelentős eszközfejlesztései hatalmas összegekkel élénkítették a keresletet. Kiterjedt állami programokkal igyekeztek kezelni a korábbi munkahelyek megszűnését, azonban a tömeges munkanélküliség ezekkel sem volt leküzdhető. Nagyobb lett ugyan a keletnémet tartományokban a vásárlóerő, de a vásárlásokban sokféle importált elektronikai cikk szerepelt meg, ami nem javított a foglalkoztatáson. Akik a spanyol tengerpartra utaztak, ugyancsak a külföldiek jövedelmét növelték. Akkor is, ha keletnémet tartományokban termelt árura növekedett a kereslet, az üzemek ennek ipari robotjait és szerszámgépeit a nyugatnémet szállítóktól szerezték be, és az alkatrészeket nem helyben gyártották, hanem az olcsó bérű országokból választottak beszállítókat. A hatalmas pótlólagos vásárlóerő az újraegyesülést követő években végeredményben egyre kisebb mennyiségű keletnémet munkát vett igénybe, nem volt kellően hatékony a nyugatnémet adófizetők, befektetők ide összpontosított pénzeinek felhasználása.

A hosszú idősorok igazolják, hogy a németországi munkanélküliség, 1970-től kezdődően, lineáris trend szerint növekszik. Nem jellemző erre az idősorra olyan ciklikus jelleg, hogy a munkanélküliek országos aránya a fellendülés éveiben visszatérne a korábbi alacsonyabb szintre.

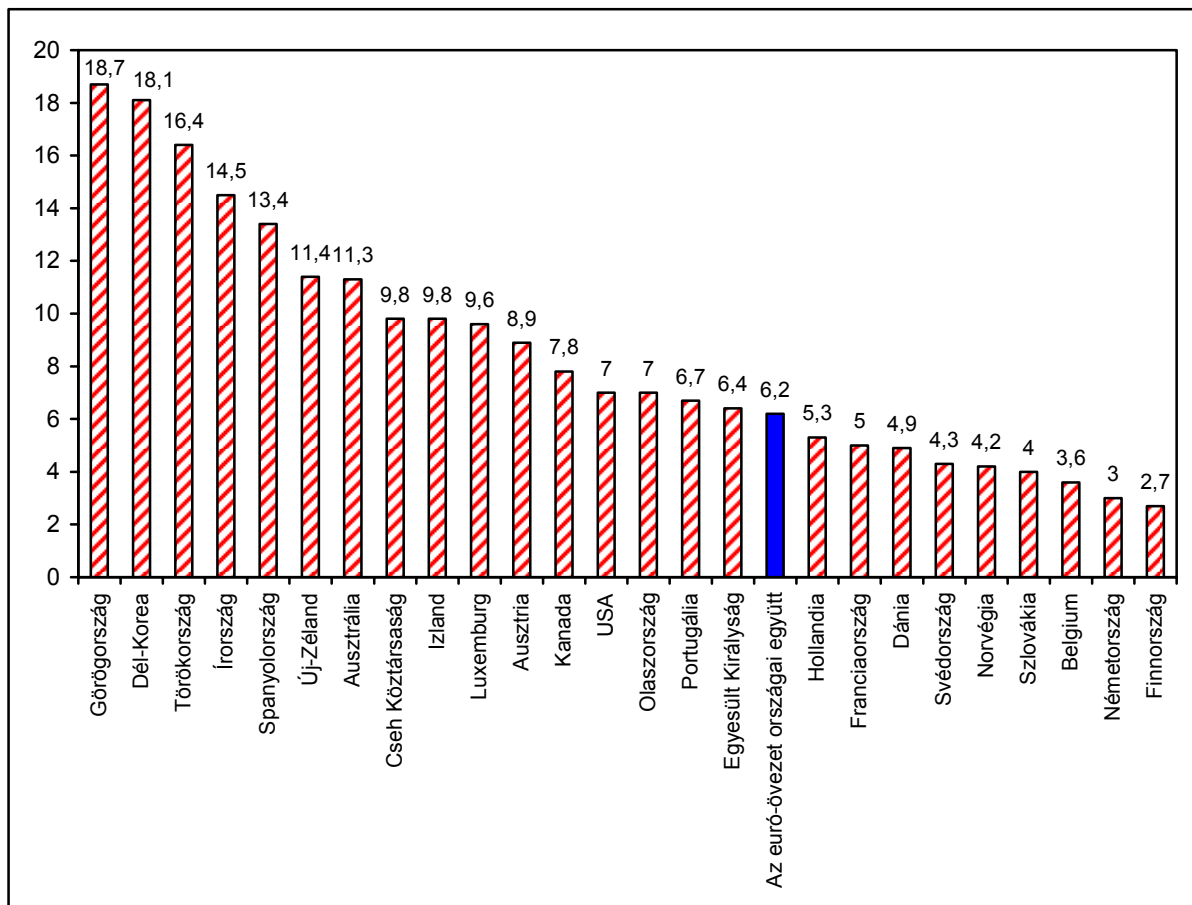
A német nettó hazai termékhez (értékcsökkenések nélkül) viszonyított nettó beruházási érték (a bruttó állóeszköz beruházásból levonva az értékcsökkenést) 2003-ban mintegy 3% volt. Az 5. ábra rangsorolva mutatja be az OECD adatai alapján a nemzetközi versenytársak ennél jóval intenzívebb eszközmegújítási adatait.

Az euróövezet átlagosan 6,2%-os nettó beruházási arányának a felét sem éri el a német gazdaságé, ami azt jelzi, hogy más országok vonják el a pótlólagos (vagyis munkahelyteremtő) eszközöket a termelés megújítása érdekében elhatározott beruházásokat az azoknál kevésbé vonzó németországi telephelyektől.

A vázolt foglalkoztatási helyzetből kivezető út vizsgálata bonyolult közgazdasági összefüggések megértését igényli. Jobban kezelhető ez a kérdéskör, ha az egyes ágazatokat a tényezők felhasználási arányai szerint soroljuk be pl. a „munkaigényes”, illetve az „eszközigényes” kategóriák valamelyikébe. A textil- és ruházati ipar az előbbi, az autógyártás az utóbbi jellegzetes képviselője. Az „eszköz” ebben a vizsgálatban a humántőkét is tartalmazza. A „munka” tényezője értelemszerűen az egyszerű üzemi munkákra terjed ki, a kutatók és fejlesztők tevékenysége nélkül.

A nemzetközi áruforgalomban részt vevő országok egyik része „gazdag”, a másik ehhez képest „tőkehiányos”. Ennek megfelelően alakul ki a

kereslet, illetve a kínálat a világpiacon. A „zsilipnyítás” révén (a tankönyvek elvont külkereskedelmi modelljéhez képest) érdemi változások indultak, megszűntek az egykori tervgazdaságú országokat sújtó kereskedelmi korlátozások, nincsen pl. embargós jegyzék. A kelet-európai országok a tőkehiányos csoportba tartoznak, ezért a munkaigényes ágazatok termékeit előnyösebb feltételekkel állíthatják elő, mint az inkább eszközigényes termékekre szakosodott gazdag országok.

5. ábra A nettó beruházás aránya a nettó hazai termékben országok szerint, 2003

Ebben a kiegyenlítődségi folyamatban az a lényeges vonás, hogy a gazdag országok előnyösebbnek minősítik a kedvezőbb jövedelmezőségű eszközigényes ágazatok fejlesztését, pótlólagos beruházásaikkal. Egyidejűleg lemondanak az importból olcsóbban beszerezhető cikkek belföldi gyártásáról. Ezzel a szelekcióval átcsoportosítható a gazdag or-

szágban felszabaduló munka és a tőke azokhoz a termelési súlypontokhoz, amelyek az átlagosnál fejlettebb technológiát (és több tőkét) igényelnek. A gondok fő forrása az, hogy nem kell annyi egyszerű munka az eszközigenyes ágazat egységnyi kibocsátásához, mint amennyi a gazdag országban felszabadul a munkaigényes tevékenységek gyors leépülésével, az importált olcsóbb cikkek versenyéből eredően.

A német szociális piacgazdaság sajátos helyzete a viszonylag merev bérrendszer

A vázolt társadalmi ellátások szinte „bebetonozzák” a munkaigényes ágazatok bérskálájának kezdőpontját. Mivel ilyen magas bérekkel nem állhatják a nemzetközi versenyt, sorra bezárják a tönkrement üzemeket. Ezekből a tőke és a munkaerő a megmaradt eszközigenyes ágazatokba áramlana. A befektetők is úgy kalkulálnak, hogy nem éri meg a munkaigényes ágazatokban új munkahelyeket létesíteni a túl kis várható tőkejövedelemre tekintettel.

Egy időszakban csak meghatározott mennyiségű szabad beruházási forrás áll rendelkezésre. Ezért az eszközigenyes ágazatok munkahelyteremtése (amely sokkal drágább, mint a munkaigényes ágazatokban lenne) korlátokba ütközik. Ahol nagyok és növekvők az exportlehetőségek, ott az egyszerű munkát végző (belföldön hiányzó) saját kapacitások helyett növekvő arányban az olcsóbb importot részesítik előnyben a német termékek kiviteléhez.

A közgazdasági elemzés lényeges információja, hogy az összetett termékek (pl. autó, termelő berendezések) befejező szakaszához lényegesen nagyobb arányban szükséges humántőke, mint pl. az egyszerű alkatrészek nagysorozatú gyártásához. A készterméket kibocsátó vállalkozás a felhasználókkal is kapcsolatba kerül, úgy kell megtervezni a gyártási folyamat tartalmát, eszközeit, ütemét, beszerzési hátterét, hogy ezekkel megfelelhessenek a megrendelők igényeinek. A konstrukció és az eladás utáni szolgáltatás (pl. szerviztevékenység) rendszerint a „bazár” fenntartójának a feladata. Ezek tetemes része tehát Németországban tartható, bár az olcsóbb import révén más országoknak is átengedhetnek helyi termelés-szervezési tevékenységeket.

Az itt egyszerűsítve bemutatott közgazdasági elmélet arra a következtetésre vezet, hogy súlyos munkaügyi hatása van a gazdag országban az ágazati szerkezet gyors átalakulásának, a „bazár-gazdaság” túlhajtott exportnövekedésének. Egyesek „kóros exporthajsza” jelenségként említik, hogy a németországi magas bérek mellett egyre több köz-

belső terméket importálnak az olcsóbb bérű külföldi beszállítóktól, hogy szinten tartható legyen a kivitelből származó hozzáadott érték (és ezen belül a vállalkozás tiszta eredménye). A fő gond az, hogy ehhez a külföldi kapacitásfejlesztéshez masszív tőkekivitelre van szükség, és a munkahelyeket nem belföldön, hanem a feltörekvő közép- és kelet-európai, valamint ázsiai országokban bővítik a német export érdekében.

Külön vizsgálatot érdemel, hogy a német munkaerőpiac (és a viszonylag magas bérszint) miként hat az EU országai közötti szabad munkaerő-vándorlásra, és egyéb bevándorlásra, a külföldiek munkavállalására. Ezek nyilván többletkínálatot okoznak, emiatt a belföldiek munkalehetőségei tovább szűkülhetnek, főleg az egyszerűbb tevékenységek körében.

A globálissá váló termelési folyamat kimenetele

Nem állapítható meg egyértelműen, hogy a globálissá váló termelési folyamat előnyös vagy hátrányos a német gazdaság szempontjából. Nem igazolják ugyanis a tények azt a feltevést, hogy a német export kiemelkedően nagy értéke, gyors bővülése a foglalkoztatási helyzet javulását eredményezné. Az exportban megtestesülő hazai hozzáadott érték aránya a döntő (nem a forgalom alakulása) annak vizsgálatában, hogy a jóléti mutatók javulnak vagy romlanak egy vizsgált nemzetgazdaságban.

A tanulmány sok érve szól amellett, hogy hosszabb távon változtatni kell a viszonylag magas németországi bérekből és azok merevségéből eredő, egyre súlyosabb versenyhátrányokon. Az új nemzetközi versenyhelyzetre is tekintettel kell értékelni az eszközigenyes termelési folyamatokkal kapcsolatos munkalehetőségeket. Lényegesek a tényezők kiegyenlítődének a németországi pótlólagos befektetésekre gyakorolt távlati hatásai. Kiemelt figyelmet kell fordítani a „kóros exporthajszá” foglalkoztatási hatásaira, pl. hogy a bővülő és jövedelmező német export mind nagyobb hányadát más országban létrehozott, lényegesen olcsóbb munkahelyeken állítják elő. Keresni kell azokat a kivezető utakat, amelyek Németország fenntartható fejlődéséhez, egészséges szerkezetű szakosodására ad lehetőséget.

Nagy tanulságokat rejt az utóbbi öt évtized gazdaságtörténete, pl. az a tény, hogy az elvesztett háború után romokban állt a két részre osztott német gazdaság. Nemzetközi összehasonlításban igen alacsony volt akkor az itteni bérszínvonal. A „német gazdasági csoda” éppen azért volt lehetséges, mert az ország a tényezők kiegyenlítődére törekedett a gazdagabb angolszász győztesekhez képest. Az akkori bérek is kellően

rugalmasak voltak, és a német gazdaság jövedelmei alapot adtak a termelés, valamint a nemzetközi áruforgalom gyors fejlesztésére.

Kína és a közép-kelet-európai országok gazdaságát ehhez hasonló felzárkózási folyamat jellemzi. Most ezek számára hoz előnyt a globális-sá váló gazdaság, ezen belül a tényezők kiegyenlítődésének munkahely-teremtő hatása. Az a fő kérdés, hogy a német gazdaság számára mennyi marad a teljes elosztható jövedelemből, ha az új befektetők inkább a felzárkózó gazdaságot választják és nem a németországi telephelyeket. Nem javítana a helyzeten, ha „határokon feltartoztatás”, protekcionista stratégiája szerint válaszolnának a jelenleg kibontakozó nemzetközi bérversenyre. Az olcsó külföldi beszerzési források korlátozása esetén a „bazárgazdaság” is sokkal kisebb jövedelemhez jutna, visszaesne a kivitelt és sok németországi munkahely is megszűnne.

Összeállította: Gittlár Ferencné

Sinn, H-W.: Basar-Ökonomie Deutschland. Exportweltmeister oder Schlusslicht? = ifo-Schmelldienst, 58. k. 6. sz. márc. 2005. p. 3–33.

Mihm, A.; Knop, C.: „Bis ich mit der Gewerkschaft klar bin, hat die Konkurrenz schon geliefert”. = Frankfurter Allgemeine Zeitung, 2004. 69. sz. márc. 22. p. 14.

Thumann, J. R.: Wachstum durch Export. = Bundesverband der Deutschen Industrie e. V. Berlin, 2005. márc. 16. 1–12 p. (internetes kiadvány alapján).

Ifo-Forscher sehen Arbeitnehmer als Verlierer der Globalisierung. = Handelsblatt 2004. okt. 27.